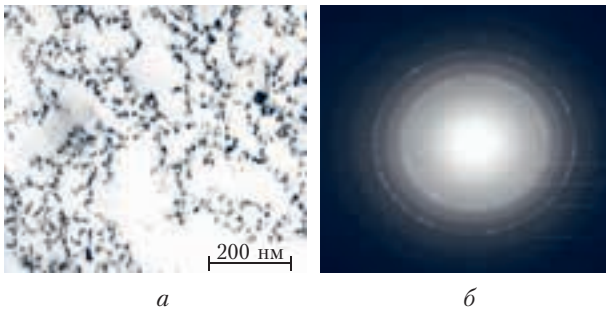

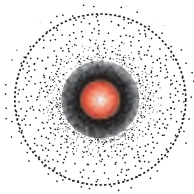
§ 9. Стан электрона ў атаме

Развіццё квантавай механікі ў 20-я гады XX стагоддзя прывяло да карэннага перагляду фундаментальных паняццяў тэорыі будовы атама. Даследаванні ўласцівасцей электрона паказала, што для яго характэрны ўласцівасці як часціцы, так і хвалі. Электрон як часціца характарызуецца масай і электрычным зарадам, як хваля — даўжынёй хвалі, якая залежыць ад скорасці руху электрона. Гэтую дваістасць уласцівасцей электрона назвалі *карпускулярна-хвалевым* дуалізмам.

Мал. 15. Плёнка, якая складаецца з наначасціц Au і SnO₂: *a* — выява, *б* — дыфракцыйная карціна.

Фатаграфіі атрыманы метадамі, заснаванымі на выкарыстанні хвалевых уласцівасцей электронаў

Мал. 16. Электроннае воблака атама вадароду

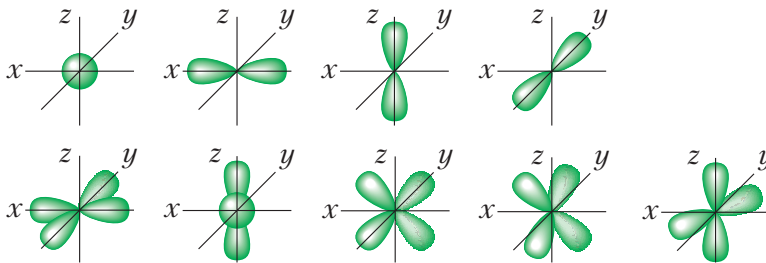
нельга адначасова дакладна вызначыць яго каардынату і скорасць, а значыць, немагчыма прасачыць *траекторыю* руху электрона ў атаме, таму кажуць пра *верагоднасць* знаходжання электрона ў пэўнай вобласці прасторы каля ядра. Яе абмяжоўваюць умоўнай паверхняй, якая ахоплівае прыкладна 90 % аб'ёму, у якім найбольш вялікая верагоднасць знаходжання гэтага электрона (мал. 16). Такую вобласць каляядзернай прасторы называюць *атамнай электроннай арбіталлю*, ці проста *атамнай арбіталлю*.

Кожнаму электрону ў атаме адпавядае свая **атамная арбіталь**, якая *характарызуецца пэўнымі значэннямі энергіі, формай і памерам электроннага воблака*.

За ўмоўны памер атамнай *s*-арбіталі прымаюць дыяметр воблака, у якім верагоднасць знаходжання дадзенага электрона складае прыкладна 90 % (гл. пункцірную лінію на мал. 16).

У цяперашні час хвалевыя ўласцівасці электрона выкарыстоўваюцца ў электроннай і атамна-сілавой мікраскапіі, якая дазваляе разглядаць розныя аб'екты (памерам парадку 10^{-9} м) з павелічэннем у сотні тысяч разоў (мал. 15). Без гэтых метадаў было б немагчымым з'яўленне нанатэхналогій.

З пункту гледжання квантавай механікі для электрона

Мал. 17. Форма электронных воблакаў s -, p -арбіталей (верхні радок) і d -арбіталей (ніжні радок)

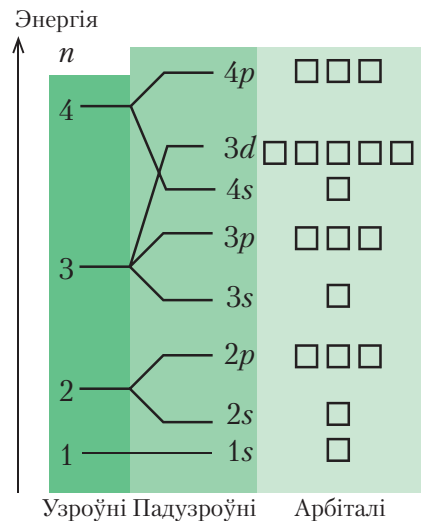

Па форме электроннага воблака адрозніваюць s -, p -, d - і f -арбіталі. s -Арбіталі маюць форму сферы, p – форму ганталі, d і f – больш складаную форму (мал. 17).

Згодна з асноўным прынцыпам квантавай механікі, электрон у атаме можа прымаць толькі пэўныя значэнні энергіі, а іншыя значэнні забароненыя. У гэтым выпадку кажучь, што *энергія электрона квантаваная*, гэта значыць мае дыскрэтны набор значэнняў. Для нагляднага ўяўлення станаў электронаў у атаме выкарыстоўваюць энергетычную дыяграму (мал. 18). Прааналізуем гэты малюнак. З малюнка вынікае, што электроны ў атаме размеркаваны па энергетычных узроўнях і падузроўнях.

Энергетычныя ўзроўні (або электронныя пласты, з якімі вы пазнаёміліся, вывучаючы хімію ў 9-м класе) абазначаюць лікам n . Гэты лік мае толькі цэлаалікавыя значэнні: 1, 2, 3, ... Кожнаму значэнню n адпавядае пэўнае значэнне энергіі электрона. Энергія можа змяняцца толькі скачкападобна. Самы нізкі энергетычны ўзровень ($n = 1$) адпавядае мінімальна магчымай энергіі электрона. Электроны, якія знаходзяцца на гэтым узроўні, найбольш моцна звязаныя з ядром. Чым большы n , слабейшая яго сувязь з ядром, большы памер электроннага воблака, тым большая энергія электрона. Пры $n = \infty$ электрон губляе сувязь з ядром і лічыцца свабодным.

Вам ужо вядома, што лік электронаў на энергетычных узроўнях розны. Так, на першым энергетычным узроўні можа быць не больш за 2, на другім – не больш за 8, на трэцім – не больш за 18 электронаў.

Мал. 18. Схема размеркавання атамных арбіталей па энергіі (энергетычная дыяграма)

Лік электронаў, які можа змясціць пэўны ўзровень, можна вылічыць па формуле:

$$N(e^-) = 2n^2.$$

Электронны, якія знаходзяцца на адным энергетычным узроўні, утвараюць *электронную абалонку*, або *слой*. Найвышэйшую па энергіі электронную абалонку называюць *знешняй*. На ёй размешчаны электроны, якія слабей за ўсё звязаны з ядром і таму здольныя ўдзельнічаць ва ўтварэнні хімічных сувязей. Іх называюць *валентнымі*.

У шматэлектронных атамах энергетычныя ўзроўні расшчапляюцца на *энергетычныя падузроўні* (табл. 5). На першым узроўні ($n = 1$) ёсць толькі адзін падузровень — $1s$, на другім ($n = 2$) — два падузроўні ($2s$ і $2p$), на трэцім іх тры ($3s$, $3p$ і $3d$).

Табліца 5. Размеркаванне электронаў у атаме па ўзроўнях, падузроўнях, арбітальных

Энергетычны ўзровень, n	Пад-узровень	Лік атамных арбіталей	Максімальны лік электронаў на падузроўні	Максімальны лік электронаў на энергетычным узроўні ($N(e^-) = 2n^2$)
1	$1s$	1	2	2
2	$2s$	1	2	8
	$2p$	3	6	
3	$3s$	1	2	18
	$3p$	3	6	
	$3d$	5	10	

Атамныя арбіталі, парадак іх запайнення электронамі

На энергетычнай дыяграме атамныя арбіталі намалюваны ў выглядзе клетак (ячэек): $\square$ (мал. 18). На кожным энергетычным падузроўні можа знаходзіцца толькі пэўны лік аднолькавых па энергіі атамных арбіталей: на любым s -падузроўні — адна $\square$, на p — тры $\square\square\square$, на d — пяць $\square\square\square\square\square$.

Як вам ужо вядома, на кожнай атамнай арбіталі можа размясціцца не больш за два электроны: $\uparrow\downarrow$, прычым электроны павінны адрознівацца сваімі спінамі. Спін умоўна характарызуе вярчэнне электрона вакол уласнай восі па гадзіннікавай стрэлцы або супраць яе. Гэтыя адрозненні ў электронаў на схеме малююць стрэлкамі, накіраванымі ў процілеглыя бакі. Калі на арбіталі знаходзіцца адзін электрон $\uparrow$, яго называюць няспараным, а атамную арбіталь — напалову запоўненай. Калі на арбіталі два электроны $\uparrow\downarrow$, то электроны называюць спаранымі, а арбіталь — запоўненай. Атамную арбіталь без электронаў называюць вакантнай, або свабоднай $\square$.

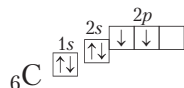
Умяшчальнасць энергетычных узроўняў паказана ў табліцы 5.

Вам вядомыя тры спосабы адлюстравання размеркавання электронаў у атаме:

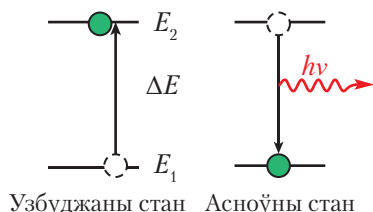
1) у выглядзе электронных схем (паказваюць размеркаванне электронаў толькі па энергетычных узроўнях), напрыклад для вугляроду ${}_6\text{C } 2e^-, 4e^-$;

2) у выглядзе формулы *электроннай канфігурацыі* (паказваюць размеркаванне электронаў па арбітальных), напрыклад ${}_6\text{C } 1s^2 2s^2 2p^2$, дзе лічбы перад літарамі s і p паказваюць нумар энергетычнага ўзроўню, літары s і p — форму электроннага воблака, а верхні індэкс над літарамі — лік электронаў, размешчаных на падузроўнях;

3) з дапамогай *электронна-графічных схем* (паказваюць размеркаванне электронаў па арбітальных з улікам спіна электрона), напрыклад:

Электронна-графічная схема — гэта тая ж энергетычная дыяграма, але з адлюстраваннем запаўнення электронамі атамных арбіталей. Стан атама з найменшай магчымай для яго энергіяй электронаў называюць **асноўным**, або **няўзбуджаным**, станам. Усе іншыя энергетычныя станы гэтага атама, якім адпавядае большая энергія электронаў, чым у асноўным стане, называюцца **ўзбуджанымі**.

Мал. 19. Схема пераходу электрона з асноўнага ва ўзбуджаны стан

Для таго каб перавесці атам ва ўзбуджаны стан, яму трэба надаць энергію — *энергію ўзбуджэння* (ΔE) (мал. 19). Яна перадаецца пры ўздзеянні на атам *электрамагнітнага выпраменьвання* (напрыклад, сонечнага святла), пры награванні або ўздзеянні на атам хуткіх электронаў. У асноўным стане атам можа знаходзіцца

неабмежавана доўга, а ва ўзбуджаным — каля 10^{-15} с, пасля чаго ўзбуджаныя электроны вяртаюцца ў асноўны стан. Пераход атама з узбуджанага стану ў асноўны суправаджаецца электрамагнітным выпраменьваннем.

Уласцівасць атамаў пасля іх энергетычнага ўзбуджэння выпраменьваць святло з пэўнымі даўжынямі хваляў ляжыць у аснове метаду спектральнага аналізу — аднаго з асноўных метадаў якаснага і колькаснага аналізу рэчываў. Спектр складаецца з асобных ліній, кожная з якіх з'яўляецца ў выніку пераходу атама з узбуджанага ў асноўны стан. Лінейчаты спектр выпускання — сведчанне розных канкрэтных значэнняў энергіі электронаў у атаме.

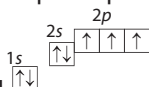
Для электрона характэрны ўласцівасці як часціцы, так і хвалі.

Атамная арбіталь — гэта характарыстыка стану электрона ў атаме, якая ўключае пэўнае значэнне энергіі, форму і памер электроннага воблака.

Электронную будову атама характарызуюць з дапамогай электроннай схемы, формулы электроннай канфігурацыі і электронна-графічнай схемы.

Пытанні, заданні, задачы

- Назавіце характарыстыкі электрона: а) як часціцы; б) як хвалі.
- Назавіце спосабы адлюстравання размеркавання электронаў у атаме азоту:

а) ${}_7\text{N } 2e^-, 5e^-$; б) ${}_7\text{N } 1s^2 2s^2 2p^3$; в) ${}_7\text{N}$

3. Як зменіцца энергія электрона, калі яго перавесці са стану з $n = 2$ у стан з $n = 3$? Што адбудзецца з энергіяй электрона, калі ён вернецца ў ранейшы стан?

4. Выкарыстоўваючы малюнак 18, расстаўце наступныя атамныя арбіталі ў парадку павелічэння іх энергіі: $3p$, $2p$, $3d$, $1s$.

5. У якім стане энергія электрона вышэйшая: $2s$ або $2p$; $3p$ або $2p$?

6. Чым адрозніваюцца атамныя арбіталі $1s$ і $3s$?

7. Колькі ўсяго электронаў можа знаходзіцца на трэцім энергетычным узроўні, на $1s$ -падузроўні, на $2p$ -падузроўні, на $3d$ -падузроўні?

8. Пры ўзбуджэнні электрон перайшоў з $2s$ - на $2p$ -арбіталь. Што пры гэтым змянілася: энергія электрона, форма электроннага воблака, зарад атама, энергія атама?

9. Разлічыце лік электронаў у порцыі фосфару масай $1,24$ г.

10. Порцыя нітрату двухвалентнага металу колькасцю $0,2$ моль змяшчае $16,4$ моль электронаў. Вызначце элемент.

